

Komparativistična recepcija Morettijeve teorije svetovnega literarnega sistema

Jernej Habjan, ZRC SAZU

Članek najprej predstavi Morettijevo strategijo oddaljenega branja svetovne literature. Nato povzame prevladujoče komparativistične kritične odzive v imenu lokalnih literatur, ki naj bi jih oddaljeno branje zanemarjalo. Na koncu poskuša nakazati, da lahko oddaljeno branje posodablja – ne pa ovira – tovrsten zagovor lokalnih literatur.

Leta 2000 je Franco Moretti zastavil vprašanje, kako bi literarna veda lahko segla onkraj svetovnega kanona, in podal tale negativni odgovor:

Nekaj je gotovo: ne s pomočjo natančnega branja peščice tekstov, te sekularizirane teologije (»kanon!«), ki se je iz veselega mesteca New Haven razširila po vsej literarni vedi. (Moretti 2000: 208)

V spremljevalni razpravi pa je strategijo natančnega branja, ki jo je v metodo utrdilo novo kritištvo in dokončno uveljavil dekonstrukcionizem, označil takole:

[Gre za] teološko vajo – zelo slovesno obravnavo zelo redkih tekstov, pojmovanih zelo resno –, medtem ko v resnici potrebujemo majhno pogodbo s hudičem: znamo brati tekste, zdaj se naučimo še *ne* brati tekstov. (2011: 11)

Pet let zatem – po nizu predlogov zamenjave natančnega branja kanoničnih tekstov z »oddaljenim branjem« »svetovnega literarnega sistema« – je pozitiven odgovor prinesla tale retrospekcija:

Medtem ko je nedavna literarna teorija iskala navdih pri francoski in nemški metafiziki, sem menil, da se lahko v resnici veliko več naučimo pri naravnih in družbenih znanostih. (2011: 44)

Moretti je torej proizvedel nov spoznavni predmet, svetovno literaturo kot zgodovinsko diferenciran sistem form, z naslonitvijo na analizo svetovnih-sistemov. Kot osrednja analitična orodja je uporabil naravoslovne modele: grafe kvantitativne zgodovine, geografske zemljevide in drevesa evolucijske teorije. To navezavo na naravne in družbene znanosti pa je reflektiral kot alternativo prevladujočemu navdihovanju sodobne literarne vede pri nemški klasični filozofiji in francoskem dekonstrukcionizmu. Pri tem gre dodati, da si oznako »metafizika« v Morettijevem slabšalnem pomenu prej kakor ta filozofska tokova zasluži samo literarnovedno prisvajanje Hegla in Derridaja, apropiacija, ki ne reflektira svojega prenašanja filozofskih kategorij v znanstveno polje. V tem pa je tudi že politična razlika med Morettijevo problematiko in prevladujočo literarno vedo: ta nasprotuje institucionalni komodifikaciji znanosti tako, da se »metafizično« umika v metafiziko in deklarira nezvedljivost umetnostne produkcije na ekonomsko, Moretti pa tako, da analizira konkretno zgodovinsko vzpostavljeno razmerje med moderno umetnostjo in kapitalističnim produkcijskim načinom.

Svetovnosistemska šola konceptualizira moderno zgodovino kot proces oblikovanja meddržavnega sistema, ki se strukturira okrog delitve med zgodovinsko gibljivim centrom akumulacije kapitala in njegovo vsakokratno periferijo. Center, polperiferija in periferija se premeščajo v skladu z gibanjem sistemskih ciklov akumulacije ciklov s centrom v Genovi se začne oblikovati v poznem 14. stoletju; sredi 16. stoletja ga izrine nizozemski cikel; ta se sredi 18. stoletja umakne britanskemu ciklu; tega konec 19. stoletja nadomesti ameriški cikel; ZDA pa zadnjih štirideset let vse bolj zgublja boj za ekstra-profite proti jugovzhodni Aziji.¹

Moretti ne poskuša denimo aplicirati te zgodovine na umetnostno zgodovino, kjer bi bila italijanska renesansa in italijansko-flamski barok odsev sistemskih ciklov – po 17. stoletju pa bi bile analogije že težje. Namesto tega prevzame od analize svetovnih-sistemov le osnovno idejo o asimetričnem sistemu in osnovni pristop, ki sintetizira lokalne analize sistema.

Kakor moderni svetovni-sistem je po Morettiju (2011: 9–10, 21) tudi svetovna literatura »ena in neenaka«: en sam sistem, katerega struktura pa je razdeljena na kanonični center in marginalizirano (pol)periferijo. Po Braudelovem in Wallersteinovem zgledu zajame ta sistem z oddaljenim branjem, ki ne analizira posameznih tekstov, ampak obstoječe analize teh tekstov. Moretti rekonstruira t. i. »dolgočasno« (1998: 150) dolgo trajanje inertnih form na periferijah kanona kot ozadje kanona, kot potencialni, ne aktualizirani kanon. Tako postane zanimiv ne samo »dolgčas«, pač pa sam kanon, kar je nemara še težje doseči. Tak kanon namreč nenadoma začne zastavljati nelagodna vprašanja, denimo:

Kako se pripovedna forma izkristalizira iz zbirke naključnih, nezrelih in pogosto grozljivih poskusov? (Prav tam)

Dialektiko enosti in asimetričnosti, zaradi katere je svetovna literatura »ena in neenaka«, sistem, najučinkoviteje formalizira Morettijeva uporaba evlucijskih dreves. Njegov petletni niz poskusov, da bi zajel svetovno literaturo, sklepa drevo literarne rabe polpremega govora v zadnjih dveh stoletjih (Moretti 2011: 126–138). Gre za postopek, ki poveže glagolske čase in števila odvisnega govora ter besedni red in modalnost premega govora; Moretti navaja enostaven primer iz *Mansfield Parka* Jane Austen:

Tu so domovali hrup, nered in nespodobnost. Nihče ni bil na pravem mestu, nič ni bilo pravilno opravljeno. Ni mogla spoštovati staršev, kakor je upala. (Moretti 2011: 127)

Po Morettiju polpremi govor v literarnih tekstih služi upodabljanju razmerij med notranjim glediščem lika in zunanjim glediščem družbe.

Sodeč po drevesu, postopek polpremega govora med Jane Austen in Flaubertom ter Zolajem vse bolj odpravi razkorak med likom in pripovedovalcem. Po tem izčrpanju antagonizem med individuumom in družbo ponovno vznikne, brž ko se postopek preseli v Rusijo

---

¹ Za diagram teh sistemskih ciklov akumulacije gl. Arrighi 2009: 192; za malce drugačno kronologijo, ki jo je predlagal glavni predhodnik analize svetovnih-sistemov, gl. Braudel 2010; poleg Braudelove knjižice gl. Wallerstein 2006 za uvod v svetovnosistemski pristop.

Dostojevskega. Ponovno odpravo razkoraka, a tokrat ne brez antagonizma, prinese vrnitev postopka v Evropo, a to pot v Vergov sicilski, politično nekonsolidirani del Evrope. Naposled se lik in pripovedovalec znova ločita vzdolž osi center/periferija, ko Joyceov visoki modernizem potuji objektivnost buržoazne ideologije, Vargas Llosovi »diktatorski romani« pa subjektivnost kompradorskega vodje.

Namesto nepovezanih natančnih branj – ki bi se jim vrh vsega Verga najbrž niti ne zdel vreden branja – tako uzremo proces, katerega dialektika se materialno artikulira v geografiji. Postopek polpremega govora je namreč kot moderna kompromisna tvorba prepoznan in saturiran v centru svetovnega-sistema 19. stoletja: v Angliji Jane Austen in nato v Zolajevi Franciji. Kot tak je postopek problematiziran v modernizirajoči se Rusiji Dostojevskega. Zatem je le delno obnovljen na evropski južni polperiferiji, na Siciliji Giovannija Verge. Naposled je ponovno relativiziran v izhodiščnem zahodnoevropskem centru in na dotlej inertni lastinskoameriški periferiji, pri čemer sta obe področji tedaj, v ameriškem 20. stoletju, že polperiferni.

Vendar je oddaljeno branje namenjeno premagovanju razdalj ne le med Jane Austen in Vargas Lloso, temveč tudi med Jane Austen in denimo Amelio Opie, med Vargas Lloso in recimo Davidom Viñasom. Oddaljeno branje ne poskuša konstruirati ali dekonstruirati kanona, pač pa obravnava kanon kot eno izmed potencialnih zgodovin literature: kot tisto zgodovino, ki je zaradi vzrokov, ki tvorijo zakone literarne zgodovine, postala dejanska zgodovina. To je jasno razvidno iz Morettijeve druge osrednje študije, ki uporablja evlucijsko drevo. Tu naj le omenim, da gre za arheologijo podžanrov detektivske zgodbe, ki so ostali zgolj potencialnosti zaradi Conan Doyleove zmagovite, estetske uporabe pripovednega postopka ključev, *clues*.

Drevesa lahko torej odkrijejo na eni strani razmerja med na videz nepovezanimi aktualnostmi in na drugi strani potencialnosti, ki so jih zasenčile aktualnosti. Se pravi, na novo lahko osvetlijo razmerja med elementi kanona pa tudi periferne literarne forme, ki jih je kanon kot celota marginaliziral. V prvem primeru drevesa rekonstruirajo razvejevanje enot (recimo postopek polpremega govora), v drugem primeru pa nasprotni proces (denimo poenotenje podžanrov detektivske zgodbe v žanr zgodbe s ključi).

Ta dialektika in iz nje izhajajoča Morettijeva kritika metodološkega nacionalizma v literarni vedi sta glavni tarči številnih kritik oddaljenega branja.² Oddaljenemu branju te kritike očitajo, da zvjaja posebnost sleherne literature oziroma kulture na njeno mesto v binarnem dispozitivu centra in periferije. A kljub silni navezanosti na sodobno kritično teorijo te kritike ne poskušajo denimo dekonstruirati tega binoma in nekako pokazati, da to razlikovanje manifestno daje prednost centrom, latentno pa se naslanja na periferije. Nasprotno, te

---

² Gl. Arac; Prendergast 2001; Kristal; Orsini; Prendergast 2005; Spivak; Apter. Gayatri Spivak (2003: 107–109 op. 1) degradira oddaljeno branje v vir učbenikov, iz katerih naj bi črpalo (in ki naj bi jih naposled dekonstruiralo) natančno branje; Emily Apter (2003: 256, 280–281) kljubuje oddaljenemu branju s pomočjo spitzerjevske nadnacionalne filologije; Arac (2002: 35) pa ne vidi v oddaljenem branju nič manj kakor primer do globalizacije prijazne teorije, ki zanemarja singularnost jezika in s tem literarne vede.

kritike poskušajo zgolj dokazati, da literature in kulture, s katerimi se identificirajo, niso periferne. Namesto za dekonstrukcijo kanona se potegujejo za priznanje svojih lokalnih literatur kot vrednih kanonizacije. Se pravi, izraza center in periferija uporabljajo kot besedi vsakdanje govornice, ne pa kot termina analize svetovnega-sistema, ki je teorija centralnega izkoriščanja periferij. Tovrstna nekonceptualna raba konceptov pa je prav z vidika dekonstrukcionizma neodpustljiv *faux pas*.

Podobno velja za prav tako pogost očitek oddaljenemu branju, da jezik obravnava zgolj abstraktno. Oddaljeno branje naj bi zanemarjalo partikularnost slehernega jezika in se zanašalo le na filološke študije, ki so iz druge roke in vrh vsega običajno v angleščini. V tem primeru bi se dialektičen odgovor mogel glasiti takole: oddaljeno branje se zateka k že opravljenim študijam prav zato, da bi lahko predmet teh študij – dano lokalno literaturo – artikuliralo na ravni predmeta analize svetovne literature. Oddaljeno branje tvega z branjem zunajbesedilnih postopkov in žanrov ter sekundarne literature v angleščini ravno zato, da ne bi bilo omejeno na branje primarne literature v angleščini – se pravi, zato da bi preseglo omejitve samega natančnega branja.

Dekonstrukcionizem je torej ne samo to, kar kritike oddaljenega branja zahtevajo, ampak tudi to, pred čimer so ranljive. Pa še to je, kar te kritike zanemarjajo, saj prezrejo Morettijevo lastno dekonstrukcionistično uporabo para center/periferija. Moretti resda začne s trditvijo, da je pohod romana na način prilagajanja zunanjemu vplivu značilen za periferije, spontan pohod romana pa za centre. Toda to stori le zato, da bi lahko pokazal, da je pravilo prvi, periferni primer, ne pa drugi (Moretti 2011: 15–16). V resnici Moretti vpelje opozicijo pravilo/izjema in jo projicira na binom center/periferija: tako dobi veliko konkretnije razmerje med periferijo-kot-pravilom in centrom-kot-izjemo. V končni izpeljavi (2011: 36–37) pa celo pokaže, da je spontanost ne le izjemna, pač pa neobstoječa, saj je pohod romana zmerom, tudi v centrih, izid kompromisa. S tem implicira, da je specifična centra samo v tem, da je ne le izid kompromisa z ekspanzivno formo, ampak tudi sam vir nove ekspanzije. Nemožnost spontanosti torej ne vodi v relativizem. Razlika med centrom in periferijo namreč ostaja, vendar ni v genezi elementa, temveč v njegovem mestu v sistemu. Se pravi, bistveno ni to, ali je neki element nastal samoniklo, ampak njegov položaj glede na center.

Pri tem Moretti izhaja iz ideje Fredrica Jamesona, da pohod neke forme vselej zahteva kompromis med tujo formo (na primer tujim sižejem) in lokalnim gradivom (na primer lokalnim likom). Moretti dejansko obravnava to opozicijo kot enega izmed zakonov literarne zgodovine. Toda kritike prezrejo, da opoziciji doda lokalno formo (na primer pripovedovalčevo gledišče) in poudari njeno nestabilnost (Moretti 2011: 20). S tem ko trdi, da lokalno formo destabilizira tuja forma, nakaže, da je lokalna forma naddoločena. Kajti lokalno formo kot lokalno določa gradivo, kot formo pa tuja forma – ta druga določenost pa je naddoločenost, saj tuja forma poleg lokalne forme določa tudi lokalno gradivo. Lokalna forma torej zgošča asimetričnost kompromisa. Nestabilnost lokalne forme (na primer fragmentarnost pripovedovalčevega gledišča) uprizarja podrejenost lokalnega gradiva tuji formi (2011: 17 op. 23).

Kritikam oddaljenega branja torej že njihova tarča ponudi dekonstrukcijo dvojice center/periferija. Še več, ta Morettijeva dekonstrukcija brani lokalne literature, v imenu katerih so te kritike kritične, boljše kakor one same. Ker namreč obravnava te literature kot izkoriščane po centru, vsekakor doseže več kakor preproste zahteve po sprejetju teh literatur v kanon – zahteve, ki ne uvidijo, da kanon sestavljajo natančno teksti, katerih kanonični status se zdi samoumeven in je kot tak odvisen od ideološkega, ne pa znanstvenega priznanja. In sicer gre po Morettiju za ideologijo povprečnega bralca in bralke, tj. – kot prikaže drevo detektivskih ključev – za ideologijo trga:

Kanone ustvarjajo bralci in bralke, ne profesorji in profesorice: akademske izbire so zgolj odmevi procesa, ki poteka povsem zunaj šole, nič drugega niso kakor nejevoljno etiketiranje. (2000: 209)

Kritike oddaljenega branja torej poskušajo to strategijo ovreči s sklicevanjem na dejstva o (domnevno singularnih) lokalnih literarnih identitetah, ne pa s sklicevanjem na teoretske koncepte. Lokalna literarna dejstva, ki naj bi ovrgla Morettijev model s centrom in (pol)periferijo, nas tako pripeljejo do sklepne poante. Po Popperjevi epistemologiji je trditev teoretska prav toliko, kolikor jo je mogoče ovreči (Popper: 120, 95–96), po Feyerabendu pa je posamezna teorija celo imuna proti ovrženju z dejstvi in ovrgljiva samo z močnejšo teorijo (Feyerabend: 23–26, 68–70, 344–345). Teorija je alternativa ideologiji prav v tem, da je ovrgljiva, a le s primeri, ki jih je neka močnejša teorija že preoblikovala v spoznavni predmet, ne pa z zdravorazumskimi, nereflektiranimi primeri. (Se pravi, ovrženje je usodno za teorijo le, če ga obravnavamo v slovarskem, ideološkem pomenu, ne pa v Popperjevem teoretskem pomenu.) Ovrgljivost je namreč dobra novica za vsako teorijo posebej, ovrženje posamezne teorije pa je dobra novica za teorijo nasploh. Ovrženje neke teorije se namreč lahko zgodi samo kot nastop močnejše, konkretnije teoretizacije »dejstev«. Moč določene teorije narašča sorazmerno z ovrgljivostjo te teorije in doseže ničlo v hipu, ko neka močnejša teorija aktualizira ovrgljivost kot ovrženje.³

Kot primer lahko navedemo Morettijevo lastno negacijo centra-kot-spontanosti. Moretti sprejme kritiko (gl. Parla: 117, 120–121; Arac: 38), da ni centralna evolucija nič bolj spontana kakor periferna, saj je celo centralni avtor, kakršen je bil Fielding, priznal Cervantesov vpliv. Toda razlog za to, da sprejme to kritiko, je v tem, da ga spomni na možno teoretsko – in ne empirično – kritiko, in sicer na materialistične teorije forme kot kompromisa, iz katerih sicer izhaja:

Tu so reči enostavne: Jale Parla in Jonathan Arac imata prav – in tudi sam bi moral to vedeti. Navsezadnje je bila teza, da je literarna forma *zmerom* kompromis med nasprotujočimi si silami, lajtmotiv moje intelektualne formacije, ki sem ga srečeval vse od freudovske estetike Francesca Orlanda do Gouldovega

---

³ Prav to dialektiko ima v mislih Moretti, ko se strinja s Popperjem, da je »vrednost neke teorije sorazmerna z njeno neverjetnostjo« in da »[I]ahko neko retorično konfiguracijo – naj se zdi v luči drugih zgodovinskih ugotovitev še tako absurdna – popolnoma negira zgolj boljša retorična konfiguracija« (Moretti 2005: 23, 24; prim. Moretti 2011: 37 op. 13, 16 op. 18).

»načela pande« ali Lukáčseve koncepcije realizma. Le kako sem mogel »pozabiti« vse to? (Moretti 2011: 36; prim. 166)

Se pravi, namesto da predstavlja lokalne literature kot vredne sprejetja v svetovni kanon, bi moralo literarno zgodovino pisje pokazati, da je kanon zgolj eden izmed možnih izidov literarne evolucije – tisti, ki je potekal v centrih na račun (pol)periferij. Namesto da teorijo svetovnega literarnega sistema, kakor jo razvijata Franco Moretti ali recimo Pascale Casanova, zgolj sooča z dejstvi o domnevno edinstvenih lokalnih književnostih, bi morala veda uvideti, da lahko teorijo ovrže samo močnejša teorija, ne pa poljubna dejstva. Morda lahko prav oddaljeno branje, ki teh lokalnih književnosti ne locira v kanonični center svetovnega literarnega sistema, pač pa v (pol)periferije, ki jih center izkorišča, služi kot izhodišče za takšno močnejšo teorijo svetovne literature.

LITERATURA

- Emily APTER, 2003: *Global Translatio: The »Invention« of Comparative Literature*, Istanbul, 1933. *Critical Inquiry* 29/2. 253–281.
- Jonathan ARAC, 2002: Anglo-Globalism? *NLR* 16. 35–45.
- Giovanni ARRIGHI, 2009: *Dolgo dvajseto stoletje*. Prev. Marjan Sedmak. Ljubljana: Sophia.
- Fernand BRAUDEL, 2010: *Dinamika kapitalizma*. Prev. Gregor Moder. Ljubljana: Sophia.
- Paul FEYERABEND, 1999: *Proti metodi*. Prev. Slavko Huzjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Efraim KRISTAL, 2002: »Considering Coldly ...«: A Response to Franco Moretti. *NLR* 15. 61–74.
- Franco MORETTI, 1998: *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London in New York: Verso.
- – 2000: The Slaughterhouse of Literature. *MLQ* 61/1. 207–227.
- – 2005: *Signs Taken For Wonders*. Prev. Susan Fischer, David Forgacs in David Miller. London in New York: Verso.
- – 2011: *Grafi, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Francesca ORSINI, 2002: India in the Mirror of World Fiction. *New Left Review* 13. 75–88.
- Jale PARLA, 2004: The Object of Comparison. *Comparative Literature Studies* 41/1. 116–125.
- Karl R. POPPER, 1998: *Logika znanstvenega odkritja*. Prev. Darja Kroflič. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Christopher PRENDERGAST, 2001: Negotiating World Literature. *NLR* 8. 110–121.
- – 2005: Evolution and Literary History. *NLR* 34. 40–62.
- Gayatri Chakravorty SPIVAK, 2003: *Death of a Discipline*. New York in Chichester: Columbia UP.
- Immanuel WALLERSTEIN, 2006: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Renner. Ljubljana: Založba /*cf.